

Η Κωνσταντινούπολη το 16ο αιώνα από τούρκικη μικρογραφία. (Πανεπιστημιακή βιβλιοθήκη της Κων/πόλης).

Η φροντίδα των Βυζαντινών για το φυσικό περιβάλλον των πόλεων

Ο βυζαντινός άνθρωπος που ζει στο εξημερωμένο από χιλιετηρίδες περιβάλλον συνεχίζει να αντιμετωπίζει, να μεταβάλλει και να εκμεταλλεύεται τη φύση και τα φυσικά φαινόμενα. Το φυσικό περιβάλλον, αυτό που δημιουργείται και αυτό που κληρονομείται, είναι σημαντικός παράγοντας του αστικού κέντρου και μεταβάλλεται από τη φυσική εξέλιξη και την ανθρώπινη παρέμβαση.

Άννα Αβραμέα

Καθηγήτρια Παν/μίου Κρήτης

Σ' ολόκληρη τη διάρκεια της πρωτοβυζαντινής εποχής οι άνθρωποι ακολουθώντας την αρχαία και τη ρωμαϊκή παράδοση ασχολούνται ιδιαίτερα με την πόλη τους. Οι προσπάθειες των αυτοκρατορικών κυβερνητών, αλλά και των αρχών των πόλεων και σε μικρότερο βαθμό των ιδιωτών, στρέφονται στη δημιουργία έργων που αποσκοπούν στην αντιμετώπιση, μεταβολή και εκμετάλλευση των φυσικών στοιχείων. Πολλές είναι οι πληροφορίες που παρέ-

χουν οι πηγές της εποχής αυτής και που αναφέρονται στην ανθρώπινη παρέμβαση στη φύση: αλλαγές στην κοίτη των ποταμών για να μην πλημμυρίζουν οι πόλεις, διάνοιξη σήραγγας στα βουνά για να περάσει δρόμος, κατασκευές για την αγωγή νερού στις πόλεις ή ανοικοδομήσεις μετά τους σεισμούς¹. Τις προσπάθειες αυτές της εξουσίας και των ιδιωτών εξαιρούν τα επιγράμματα που συνόδευαν τα έργα και στα οποία τονίζονται οι δυσκολίες που

αντιμετώπισαν οι άνθρωποι για να επιτύχουν το δύσκολο έργο. Η προσπάθεια για παροχή νερού στις πόλεις είναι ένα από τα θέματα που επανέρχονται συχνότερα². Οι άνθρωποι της εποχής αυτής ήταν ιδιαίτερα ευαίσθητοι στο θέμα του νερού, που ήταν ζωτικό στοιχείο για τη διαβίωση των κατοίκων των πόλεων και συγχρόνως ένδειξη πολυτέλειας και αναψυχής για τους ιδιοκτήτες της πρωτοβυζαντινής κατοικίας. Η μέριμνα για το νερό

που πίνουν οι κάτοικοι των πόλεων απασχολεί τον Γρατιανό, ο οποίος με νόμο απαγορεύει στους στρατιώτες να κάνουν μπάνιο γυμνο στα ποτάμια που περνούν μέσα από οικισμό για να μην ταράζουν τη ζωή των κατοίκων. Αλλά απαγορεύει επίσης και να πλένονται τα άλογά τους στο ποτάμι. Τα μπάνια πρέπει να γίνονται στις εκβολές για να αποφεύγεται η ρύπανση του νερού. Αυτός ο νόμος του αιδήμονος Γρατιανού που φροντίζει για την ηθική και σωματική υγεία των κατοίκων θα περιληφθεί αργότερα στον Ιουστινιανέιο Κώδικα και τα Βασιλικά³.

Η νομοθετική ρύθμιση των πολεοδομικών διατάξεων αποδεικνύει τη φροντίδα για την καλύτερη αισθητική, πρακτική και υγιεινή συγκρότηση των πόλεων. Στην πυκνοκατοικημένη Κωνσταντινούπολη η έλλειψη οικοπέδων ανάγκασε τους κατοίκους να κτίζουν τα σπίτια τους επάνω σε πασσάλους στη θάλασσα⁴. Χαρακτηριστική είναι η αισθητική φροντίδα για τις προσόψεις των οικιών. Οι ιδιοκτήτες ακινήτων σε κεντρικά σημεία της Πόλης υποχρεώνονταν να επισκευάζουν την πρόσοψη, γιατί, όπως γράφει ο νομοθέτης, είχαν υποχρέωση να προσφέρουν «κάλλος τη πόλει, ψυχαγώνια τοις βαδίζουσιν». Μεγάλη σημασία απέδιδαν οι πλούσιοι Κωνσταντινουπολίτες στη θέα και τη θέα του οικού τους. Ένα επίγραμμα της Παλατινής Ανθολογίας (ΙΧ, 8), που εγκωμιάζει την πλούσια κατοικία του Μαξιμίνου, ανατώρα αξιωματικού, εξαιρεί ιδιαίτερα το απέραντο μεγαλείο που εκτείνεται γύρω της: στην πίσω πλευρά βρίσκεται η πόλη, αλλά μπροστά απλώνονται οι πλούσιοι αγροί των ακτών της Ειθύνιας και αν σκυφείς κανείς το κεφάλι του προς τα κάτω μπορεί να θαυμάσει τα δέντρα, τα σπίτια, τα καρδιά, τη θάλασσα, τους αγρούς και την πόλη. Και στην περιγραφή του αυτοκρατορικού παλατιού των Βλαχεργών τονίζει ότι αυτός που το κατοικεί έχει τριπλή χαρά: να βλέπει τη θάλασσα, τους

αγρούς και την πόλη. Ειδικά για την Κωνσταντινούπολη ρυθμιζόταν νομοθετικά να μην εμποδίζεται η θέα προς τη θάλασσα και ειδική πρόνοια λαμβανόταν ώστε η ύψωση ενός σπιτιού να μην εμποδίζει το φως να φθάσει στο σπίτι του γείτονα. Ο νομοθέτης επίσης, με απώτερο σκοπό τη διασφάλιση της δημόσιας υγείας, θεσμοθετεί όρους για τα ρείθρα, τα αποχωρητήρια (που αποκαλούνται «σωτήρια», κατ' ευφημισμό) και τους υπονόμους. Το έργο της επισκευής των υπονόμων τους απασχολεί ιδιαίτερα για να μη μολύνουν τον αέρα και απειλούν τη δημόσια υγεία: «διά το μη είναι δυσωδία τις και ενοκηίπτουσιν νόσοι πολλαί, αλλ' εις το βάθος διέρχεσθαι εις την θάλασσαν»⁵.

Οι μεγάλες αλλαγές που συντελούνται στον αστικό πολιτισμό στα τέλη της πρωτοβυζαντινής περιόδου εκδηλώνονται και με τη διαφορετική λειτουργία και χρήση των περιβάλλοντος επιφέροντας αλλαγές στο αστικό τοπίο. Συνήθως η μεταβολή επισημαίνεται όταν ένα εξωτερικό καταστρεπτικό γεγονός προκαλεί μια διακοπή ανάμεσα στο αρχαίο αστικό περιβάλλον που κληρονομείται και στη δημιουργία ενός νέου τρόπου ζωής. Η αγροτοποίηση του αρχαίου μνημειακού αστικού τοπίου συντελείται προοδευτικά και το αγροτικό τοπίο εισβάλλει στο αστικό, όπως αποδεικνύεται από τις πρώιμες αγροτικές εγκαταστάσεις σε αστικές οικίες και από τις επιτύμβιες επιγραφές που αναφέρονται σε επαγγελματίες με ασχολίες σχετικές με την αγροτική ζωή. Έργα που βοηθούν στην αντιμετώπιση και εκμετάλλευση των φυσικών φαινομένων δεν γίνονται παρά σε λίγες επαρχιακές πόλεις μετά τον 7ο α. Οι αυτοκράτορες χρηματοδοτούν κτίσματα για την άμυνα αλλά όχι για την αναψυχή και την καλύτερη του τρόπου ζωής των ανθρώπων. Το νερό προμηθεύονται πια από φρέατα και είναι χαρακτηριστικά όσα γράφει ο Μιχαήλ Χωνιάτης στον εξόριστο πρώην πατριάρχη Θεοδοσίο, που βρίσκεται στην

Τερέβινθο. Ο μητροπολίτης Αθηνών του εξομολογείται ότι, μετέωρ άλλων, θέλει να έρθει στο νησί γιατί εκεί το νερό είναι «πηγμιαίο και ζων και αλλόμενον» και όχι «συλλογμιαίο και νοσηρόν ακ ακινήτων»⁶. Ο ίδιος εξάλλου ο Μιχαήλ Χωνιάτης δεν αποκρίπτεται την πίκρα του για την αγροτοποίηση Αθήνα και τα γεωργούμενα εγκαταλεημένα οικόπεδα, που άφρασαν οι κάτοικοι και μετανάστευσαν. Αυτή η πίκρα του γίνεται μεγαλύτερη, γιατί, όπως γράφει ο ίδιος: «η μεν γαρ χάρις της γης η αυτή, το ευκράες, το σπρωφοφόρον, το παμφόρον, ο μελιχρός Υμηττός, ο ευγάληνος Πειραιεύς...»⁷. Οι καιροί όμως έχουν αλλάξει.

Σημειώσεις

1. Βλ. Άννος Αβραμιά, Φυσικό περιβάλλον και ανθρώπινη παρέμβαση: αντιλήψεις και εικόνες από το αστικό τοπίο, στον τόμο «Η καθημερινή ζωή στο Βυζάντιο», Πρακτικά Α' Διεθνούς Συμποσίου, Κέντρο Βυζαντινών Ερευνών / Ε.Ι.Ε., Αθήνα 1989, σσ. 687-694.
2. L. Robert, «Epigrammes relatives à des geomeurs», *Hellenica* IV, σσ. 35-114.
3. Για τον νόμο αυτόν θά, το άρθρο του J. Rouge, «La legislation Justinienne de l'eau», στον τόμο «L'homme et l'eau en Méditerranée et au Proche-Orient», Lyon 1982, σ. 113.
4. G. Dagron, *Naissance d'une capitale*, Paris 1974, σ. 523, σημ. 1.
5. Απ. Καρολίζλος, Περί αστικών θεμάτων και υπονόμων, στον τόμο «Η καθημερινή ζωή στο Βυζάντιο», ό.π., σ. 48.
6. Μιχαήλ Χωνιάτης, *Τὰ Σωζόμενα* (εκδ. Σπ. Λάμπου) τομ. Β', σ. 48.
7. Ό.π., τομ. Α', σ. 326.

The Concern of Byzantines for the Natural Environment of Cities

A. Avramea

The Byzantine, living in an environment tamed millenniums ago, continues to face, change and exploit nature and its phenomena.

Throughout the Early Byzantine era men show a special concern for their city, a traditional attitude of ancient Greeks and Romans. The efforts of imperial governors and city officials and in a minor degree these of individuals are directed to works suitable to the best possible handling, modification and exploitation of nature's powers and potentialities. The legislation ruling town-planning proves the concern of the state for the best possible aesthetic, practical and hygienic organization of cities.

As the Early Christian period expires crucial changes are taking place in urban civilization: they are also manifested in the different attitude towards the function and use of the environment that caused deformations of the urban physiognomy.